

Juridische determinanten van een nieuw voedselbeleid

Alex Geert Castermans & Caspar van Woensel*

De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid heeft onlangs geadviseerd over een nieuw Nederlands voedselbeleid. Hoewel de Raad het wereldwijde voedselvraagstuk en de positie van de Nederlandse multinationale ondernemingen in brede zin bespreekt, reflecteert hij niet op de rol van het recht in een nieuw voedselbeleid. Hoe geven bedrijven zelf al vorm aan hun verantwoordelijkheid? En op welke juridische vragen zoeken bedrijven een antwoord? De regering zal aan deze vragen niet voorbij kunnen gaan.

1 'Naar een voedselbeleid'

In zijn rapport van 17 september 2014, *Naar een voedselbeleid*, inventariseert de Wetenschappe-

lijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) de ontwikkelingen in de voedselvoorziening: van de focus op het opvoeren van de voedselproductie naar de aandacht voor milieu, ruimtelijke ordening, landschapsbeheer, volksgezondheid, sociaal welzijn en dierenwelzijn. Hij analyseert deze ontwikkelingen en de consequenties daarvan voor Nederland en het Nederlandse beleid en bakent zijn analyse als volgt af:

'De Nederlandse voedselproductie en -consumptie zijn sterk verweven met het buitenland. De Nederlandse voedselvraagstukken kunnen daarom niet begrepen en ingeschat worden zonder te kijken naar de mondiale ontwikkelingen. [...] Sommige thema's die in de huidige Nederlandse discussie vooropstaan, zoals landschapsbeheer en dierenwelzijn, komen daarom slechts zijdelings aan bod – niet omdat zij onbelangrijk zijn, maar omdat dit rapport aandacht wil vragen voor de repercussies die de mondiale ontwikkelingen voor Nederland hebben.'¹

Daarbij stelt de WRR dat er een hoge mate van overeenstemming bestaat over de aard en het belang van de problemen, maar dat de me-

ningen over de aanpak ervan uiteenlopen. De één zet in op innovatie en vrijhandel, de ander op versterking van kleine boeren en lokale gemeenschappen. De conclusie van het rapport luidt samengevat dat het landbouwbeleid moet worden omgevormd tot een voedselbeleid dat zich richt op de uitdagingen op het gebied van ecologie, volksgezondheid en een robuust voedselnet. Met het laatste wordt bedoeld dat de voedselsector – in brede zin – bestand is tegen natuurrampen, schaarste, uitbraken van dier- en plantziekten, ICT-storingen en strubbelingen in internationale verhoudingen.

Het valt op dat kleine boeren en lokale gemeenschappen in het rapport buiten beeld blijven, ook al staan zij aan de basis van de voedselketen. Zij blijven buiten beschouwing bij de behandeling van zowel de opgaven voor 'Nederland' (hoofdstuk 4) als de handelingsruimte die bedrijven, overheden en consumenten binnen het voedselsysteem hebben en de kenmerken van het huidige systeem waarmee zij rekening dienen te houden (hoofdstukken 5 en 6).² De aanbevelingen voor een voedselbeleid draaien vooral om de versterking van de Nederlandse positie (hoofdstuk 8).

Heeft de WRR iets gemist? Wellicht ontbreekt de inbreng van de jurist die zich afvraagt of de mondiale ontwikkelingen waarop

* Prof. mr. A.G. Castermans en mr. dr. C.P.L. van Woensel zijn als hoogleraar respectievelijk universitair docent burgerlijk recht verbonden aan het Instituut voor Privaatrecht van de Universiteit Leiden.

¹ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Naar een voedselbeleid*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2014, p. 19-21.

² De omschrijving van deze drie hoofdstukken hebben wij ontleend aan het rapport zelf; *Naar een voedselbeleid* 2014, p. 21.

de WRR wil reflecteren ook *juridische* ontwikkelingen betreffen en of het nodig is hiermee rekening te houden bij het formuleren van een voedselbeleid. Daarbij gaat het niet zozeer om het recht als instrument dat aan de uitvoering van enig voedselbeleid in de weg zou kunnen staan, zoals de mededingingsrechtelijke belemmeringen die de verduurzaming van de voedselvoorziening verhinderen.³ De jurist kijkt ook naar het recht als waarde op zichzelf, dat zich buiten de wet om ontwikkelt: recht met de ambitie rechtvaardig te zijn.⁴

In de geest van de Rode Draad 'Voedsel en Recht' onderzoeken wij de invloed van het recht op de wijze waarop voedsel wordt geproduceerd en verhandeld. Wij concentreren ons op de verantwoordelijkheid van de betrokken ondernemingen jegens hun omgeving. Daarbij komen de belangen van kleine boeren en de lokale gemeenschappen in beeld, zonder dat dit noodzakelijkerwijs leidt tot 'verjuridisering' van de verantwoordelijkheid van ondernemingen.

Wij onderzoeken de invloed van het recht op de wijze waarop voedsel wordt geproduceerd en verhandeld. Wij concentreren ons op de verantwoordelijkheid van de betrokken ondernemingen jegens hun omgeving

Wij schetsen hierna in paragraaf 2-4 een ontwikkeling van door Nederlandse bedrijven in de voedselindustrie gevoelde maatschappelijke verantwoordelijkheid, met de belangrijke spelers Unilever en DSM als voorbeelden, om zo te komen tot relevante, actuele elementen van nieuw voedselbeleid. De verantwoordelijkheid die door ondernemingen wordt gevoeld en in vrijheid wordt ingevuld, impliceert niet per se een via de rechter af te dwingen verplichting. Ondernemingen hebben speelruimte nodig waar zij zich rekenschap geven van sociale factoren en zich een beeld vormen van hun positie op de lange termijn. Met deze vrije handelsruimte zou de regering bij het formuleren van een voedselbeleid rekening moeten houden. Dit geldt ook voor de rechter, bij de beoordeling van voorkomende gevallen. Wij bespreken in paragraaf 5 recente Nederlandse jurisprudentie die een andere koers vaart, en wijzen in paragraaf 6 op de rol van de jurist in het voedseldebat.

2 Van koffie tot pindakaas

Het zijn misschien geen recente ontwikkelingen die de WRR buiten beschouwing laat. Al in 1860 schreef Multatuli over de Javaan die één was met de grond waarop hij was geboren, die zijn jaren telde als oogstjaren en de tijd rekende naar de kleur van de halmen op het veld. Maar daar kwamen de westerlingen, die zich het land toe-eigenden:

'Ze wensten voordeel te doen met de vruchtbaarheid van de bodem, en gelastten de bewoner een gedeelte van zyn arbeid en zyn tyd toe te wyden aan het voortbrengen van andere zaken, die meer winst zouden afwerpen op de markten van Europa. Om de geringe man hiertoe te bewegen, was niet meer dan een zeer eenvoudige staatkunde nodig. Hy gehoorzaamt zyn hoofden, men had dus slechts deze hoofden te winnen door hun een gedeelte toe te zeggen van de winst, en het gelukte volkomen. Als men let op de ontzettende massa javase producten die in Nederland worden te-koop geveild, kan men zich overtuigen van het doeltreffende dezer staatkunde, al vindt men ze niet edel. Want, mocht iemand vragen of de landbouwer zelf een met deze uitkomst evenredige beloning geniet, dan moet ik hierop een ontkennend antwoord geven. De Regering verplicht hem op zyn grond aan te kweken wat haar behaagt, ze straft hem wanneer hy het aldus voortgebrachte verkoopt aan wie het ook zy buiten haár, en zyzelf bepaalt de prijs die ze hem daarvoor uitbetaalt. De kosten op de overvoer naar Europa, door bemiddeling van een bevoorrecht handelslichaam, zyn hoog [...] daar toch ten-slotte de geheele zaak winst afwerpen moet, kan deze winst niet anders worden gevonden dan door juist zoo veel aan den Javaan uit te betalen, dat hy niet sterve van honger, hetgeen de voortbrengende kracht der natie verminderen zou.'⁵

De westerlingen brachten hongersnood op het vruchtbare Java. Moeders ruilden hun kinderen voor voedsel. Zij verschalkten ze zelfs. Multatuli tekende op dat volgens de Nederlandse Landvoogd de uitbreiding van Europese marktproducten niet mocht leiden tot hongersnood. Hij liet tegelijkertijd Droogstoppel – makelaar in koffie, wonende aan de Lauriersgracht 37 – zeggen:

'Is 't niet om van de deugd een handelsartikel te maken? Het is zo niet in de wereld, en 't is goed dat het niet zo is. Want waar bleef de verdienste, als de deugd beloond werd?'⁶

Niet iedereen dacht als Droogstoppel. Een tijdgenoot van vlees en bloed, de Delftse ondernemer Jacob Cornelis van Marken, producent van gist, spiritus, olieproducten, gelatine en lijm, vond het juist belangrijk de maatschappij te dienen, niet louter zichzelf, zijn familie en zijn vrienden.⁷ Hij nam zijn verantwoordelijkheid voor zijn werknemers bijzonder serieus. De beloning die hij hen verschafte, was voor die tijd ruimhartig. Hij introduceerde bonussen, voor bijzondere kennis en overwerk. Hij ontwikkelde een systeem van sociale zekerheid. Hij liet zijn werknemers sparen voor een pensioen. Er was sprake van medezeggenschap en van wat we nu zouden noemen 'permanente educatie'. Hij voorzag in huisvesting, cultuur en onderwijs

3 Naar een voedselbeleid 2014, p. 146. Zie ook de bijdrage in deze reeks over octrooierbaarheid (P.A.C.E. van der Koij, 'Octrooirecht, kwekersrecht en voedselkwaliteit', AA 2014, afl. 3, p. 214-220, [AA20140214](#)) of de bijdrage over de beginselen van voedselveiligheid en de impact daarvan op de regelgeving (A. Szajkowska & G.E. Breeman, 'Decision-making procedures in the EU. Opening the black box of risk analysis in food safety policy', AA 2014, afl. 5, p. 375-383, [AA20140375](#)).

4 Zie bijvoorbeeld A.P.M. Coomans, 'Het recht op voedsel als mensenrecht', AA 2014, afl. 1, p. 59-64, [AA20140059](#) en P.B. Cliteur & J. Vink, 'Kunnen we vleesconsumptie verbieden?', AA 2014, afl. 9, p. 658-663, [AA20140658](#).

5 Multatuli, *Max Havelaar of De Koffiweilingen der Nederlandsche Handelsmaatschappij*, Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep 2002 naar de vijfde druk, p. 50.

6 Multatuli 2002, p. 10.

7 H.C.K. Kleij, *Sociaal Ondernemerschap: Een rechts-sociologische studie van de antwoorden van J.C. van Marken Jr. op de Sociale Kwestie* (diss. Utrecht), Utrecht: Universiteit van Utrecht 1986, p. 65. De hiernavolgende passage is gebaseerd op het proefschrift van Kleij (p. 62-156) als ook G.J.D.C. Goedhart, 'J.C. van Marken', in J. Kalff (red.), *Mannen en Vrouwen van Beteekenis in onze dagen*, Haarlem: H.D. Tjeenk Willink & Zoon 1903, p. 168-193; J. Muntendam, *Loon naar Werken*, Deventer: Kluwer 1971, p. 24-32 en B. Hijma, 'Marken, Jacob Cornelis van', in BWSA Deel 4, 1990, p. 137-141 (zie <http://socialhistory.org/bwsa/biografie/marken>).

voor de kinderen van zijn personeel. Hij deed dit alles vanuit de overtuiging dat deugd wel degelijk loont. De kennis en het welzijn van zijn medewerkers zouden bijdragen aan de productiviteit van de fabriek.⁸

De Delftse ondernemer Jacob Cornelis van Marken vond het belangrijk de maatschappij te dienen. Hij nam zijn verantwoordelijkheid voor zijn werknemers bijzonder serieus. Voor de omgeving *buiten* de gistfabriek had Van Marken minder oog

Voor de omgeving *buiten* de gistfabriek had Van Marken minder oog. De fabriek veroorzaakte enorme stank in Delft en omgeving. De lokale bakkerijen mopperden over de eigen bakkerij die de werknemers erop na mochten houden, niet alleen om de kwaliteit van de gist te testen, maar ook om hun families te voorzien van goedkoop brood. Van Marken was verontwaardigd, omdat hij niet kon inzien wat hij verkeerd deed. Pas toen de bakkerijen op grote schaal dreigden hun gist niet langer uit Delft te halen, stopte hij de verkoop van goedkoop brood.

De nazaat van Van Marken, de naamloze vennootschap Unilever, toont zich – inmiddels – de betere Van Marken, door wél op haar omgeving te letten en beslissingen te nemen op de mondiale schaal die zich al ten tijde van Multatuli aftekende

De nazaat van Van Marken, de naamloze vennootschap Unilever, toont zich – inmiddels – de betere Van Marken, door wél op haar omgeving te letten en beslissingen te nemen op de mondiale schaal die zich al ten tijde van Multatuli aftekende. Voor de productie van palmolie, een belangrijk ingrediënt van vele Unilever-producten, zijn jarenlang oneindige palmolieplantages aangelegd, ten koste van het tropisch regenwoud in Indonesië en Maleisië en de biodiversiteit. Unilever wil voortaan weten waar haar palmolie vandaan komt, om uiteindelijk te kunnen verifiëren dat die olie

is geproduceerd op een wijze die geen schade toebrengt aan de lokale gemeenschap en de biodiversiteit. Het lijkt erop dat zij een trend heeft gezet, als palmoliegrootverbruiker. Eén van haar toeleveranciers en één van de grootste palmolieproducenten, Wilmar, heeft zich geëngageerd aan wat heet een duurzame productie van palmolie, zonder ontbossing of mensenrechtenschendingen.⁹

De beslissingen van Van Marken en Unilever hebben iets in gang gezet: een rechtsontwikkeling. Van Van Marken weten we dat zeker, want wat hij voor zijn werknemers op eigen gezag regelde, bijvoorbeeld aan sociale verzekeringen, is inmiddels lang en breed geldend recht. De stappen die Unilever heeft gezet, dreunen in ieder geval door in de productieketen van haar assortiment. Het verschil zit 'm vooral in de schaalgrootte en juist die acht de WRR van belang voor een nieuw voedselbeleid: de sterke toename van de internationale handel, voortschrijdende buitenlandse investeringen in voedselbedrijven en een mondiale aanwezigheid van de grootste levensmiddelenbedrijven. De voorbeelden van Van Marken en Unilever maken duidelijk dat de invulling die ondernemers geven aan hun maatschappelijke verantwoordelijkheid van belang kan zijn voor de rechtsontwikkeling, zelfs op mondiaal niveau. Aandacht hiervoor in het rapport van de WRR had niet misstaan.

3 'Delegatie naar private spelers': een mondiale juridische ontwikkeling

De beslissing van Unilever kan ook als voorbeeld dienen voor één van de opgaven die de WRR schetst voor een voedselbeleid: de ecologische houdbaarheid. Ecologische belangen moeten worden afgewogen tegenover belangen die zijn gemoeid met het tegengaan van ondervoeding, de volksgezondheid en een stabiele grondstoffenmarkt en voedselzekerheid. Niet alleen de overheid dient aan zo'n afweging te geloven, ook bedrijven dienen hun verantwoordelijkheid op te nemen, daartoe gestimuleerd door de overheid. In de termen van het rapport heet dat 'delegatie naar private spelers'.¹⁰

Internationale organisaties hebben hierop al aangestuurd. De strategie van de Europese Unie verwijst naar de richtlijnen van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO), opgesteld met betrekking tot zowel ecologische houdbaarheid als de betrokkenheid van ondernemingen bij mensenrechtenschendingen.¹¹ De OESO-richtlijnen kennen als uitgangspunt dat onder-

8 Later, in de jaren 20 en 30 van de twintigste eeuw, zouden wetenschappelijke experimenten in de fabriek van *Western Electric* in Hawthorne, Chicago uitwijzen dat inderdaad de productiviteit in een bedrijf omhoog gaat als mensen aandacht krijgen, als er een werkgever is die zich de werkomstandigheden van zijn werknemers aantrekt. Deze experimenten zijn nadien veelvuldig bestudeerd en geduid op basis van groeiende sociaalwetenschappelijke theorie. Wij gingen te rade bij E.A. Gale, 'The Hawthorne studies – a fable for our times?', <http://qjmed.oxfordjournals.org/content/97/7/439.long> (geraadpleegd op 11 oktober 2014): '(...) the Hawthorne investigators ... had bridged a social abyss and discovered a new alchemy. Treat working people with respect, understand their thinking and group dynamics, reward them appropriately, and they will work better for you.'

9 J. Grant & B. Bland, 'Wilmar bows to southeast Asia deforestation concerns on palm oil', *Financial Times*, 6 december 2013. Zie de beleidsdocumenten van Wilmar op www.wilmar-international.com/sustainability. Deze koerswijziging van Wilmar en Unilever is mede tot stand gebracht door inspanningen van natuur- en milieuorganisaties The Forest Trust en Climate Advisors. Zie www.tft-forests.org/news/item/?n=18593.

10 Naar een voedselbeleid 2014, p. 124. De Raad doelt op de ontwikkeling van standaarden, maar niet als indicaties van rechtsontwikkeling (p. 105-107).

11 'A renewed EU strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility', 25 October 2011 COM(2011) 681, Final Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions, par. 3.1.

nemingen de lokale wet- en regelgeving dienen te volgen. De richtlijnen komen hiervoor niet in de plaats, en zij gaan er niet tegenin. Wat zij wel doen, is verder reiken dan wat de lokale wet- en regelgeving voorschrijven:

'While the *Guidelines* extend beyond the law in many cases, they should not and are not intended to place an enterprise in situations where it faces conflicting requirements.'¹²

De kern van de richtlijnen is hierin gelegen dat ondernemingen zich niet alleen laten leiden door winstverwachtingen, maar zich ook oriënteren op meningen en visies van hun *stakeholders*, van werknemers, toeleveranciers en afnemers tot consumenten en non-gouvernementele organisaties. Zij worden uitgedaagd bij te dragen aan een duurzame ontwikkeling in economisch, ecologisch en sociaal opzicht, en hierbij hun toeleveranciers en afnemers te betrekken. Dit is in hoofdstuk VI van de OESO-richtlijnen nader uitgewerkt voor het milieu: ondernemingen dienen steeds rekening te houden met de noodzaak van milieubescherming, volksgezondheid en veiligheid. Zij moeten de zorg voor het milieu inbouwen in hun besluitvormingsprocessen en er voortdurend op toezien dat vooruitgang wordt geboekt. Vergelijkbare bepalingen zijn opgenomen met betrekking tot het vermijden van betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen.

Ondernemingen worden uitgedaagd bij te dragen aan een duurzame ontwikkeling in economisch, ecologisch en sociaal opzicht, en hierbij hun toeleveranciers en afnemers te betrekken

'Private spelers' hebben de handschoen opgepakt. Multinationale ondernemingen laten op hun website en in hun jaarverslagen zien hoe zij invulling willen geven aan hun maatschappelijke verantwoordelijkheid. Ze doen dit heel verschillend.

Sommige bedrijven richten zich specifiek op een maatschappelijk doel, zoals de voedselvoorziening voor de allerarmsten, door bedrijfsmatig betaalbare voedseltechnologie te ontwikkelen en tegelijkertijd lokale distributienetwerken te versterken.¹³ Een voorbeeld biedt de samenwerking van de Nederlandse onderneming DSM met een lokale onderneming, die is gericht op de straatverkoop van

betaalbare, voedzame maaltijden in de kampings van Jakarta. Het *business plan* strekt tot de oprichting van tien kookcentra met een omzet van 10.000 maaltijden per dag in 2015.¹⁴

'Private spelers' hebben de handschoen opgepakt. Multinationale ondernemingen laten op hun website en in hun jaarverslagen zien hoe zij invulling willen geven aan hun maatschappelijke verantwoordelijkheid

Ondertussen vraagt DSM het nodige van haar toeleveranciers: zij verwacht van hen dat zij, waar ook, opereren volgens DSM's 'Gedragscode voor Leveranciers' en dat zij bovendien van hun eigen leveranciers eenzelfde bereidheid vragen.¹⁵ Zo maakt DSM – geholpen door haar schaalgrootte – werk van standaarden in de keten. De leveranciers moeten de naleving van hun belofte kunnen concretiseren. Zo moeten zij zich committeren aan het verkleinen van hun ecologische voetafdruk:

'Leveranciers realiseren door middel van duidelijke doelen en een helder beleid voortdurend verbeteringen op milieugebied, waaronder vermindering van het gebruik van grondstoffen en energie, het reduceren van emissies, lozingen, lawaai en afvalproductie en vermindering van de afhankelijkheid van natuurlijke hulpbronnen en gevaarlijke stoffen. Leveranciers kunnen aantonen dat deze verbeteringen ook worden gerealiseerd.'¹⁶

Volgens het jaarverslag van 2013 richt het bedrijf de aandacht niet langer op de naleving van de gedragscode, maar worden leveranciers meer en meer specifiek op hun duurzaamheid aangezocht en wordt meer gebruik gemaakt van contractuele instrumenten met het oog op de verwezenlijking van de maatschappelijke verantwoordelijkheid. DSM schrijft hierover:

'DSM's global Supplier Sustainability Program (SSP) has changed in character over the last six years. Originally a compliance driven process focusing on the integration of the Supplier Code of Conduct, self-assessments and audits, it has developed towards integration of the Triple P approach into standard sourcing practices like strategic sourcing and supplier selection and contracting processes.'¹⁷

DSM maakt werk van haar sociale verantwoordelijkheid, op een wijze die duidt op een proces van zoeken en proberen, van voortschrijdend inzicht binnen het concern. Zij spant zich hier vrijwillig voor in, maar vrijblijvend is het niet. Negeert zij maatschappelijke zorgen ('vermijd belastende grondstoffen') of

12 OECD Guidelines for Multinational Enterprises, 2011, I.2, www.oecd.org/corporate/mne/48004323.pdf.

13 Zie: <http://community.businessfightspoverty.org/forum/topics/google-hangout-with-paul-polak-1> (laatst bezocht op 9 oktober 2014).

14 Royal DSM Integrated Annual Report 2013, p. 21; Tim Sedley, 'Can business succeed in eliminating poverty where NGOs have failed?', www.theguardian.com/sustainable-business/business-poverty-uneasy-transformative-relationship-coke-total, gepost op 19 februari 2013.

15 DSM Gedragscode voor leveranciers, p. 1, www.dsm.com/content/dam/dsm/cworld/en_US/documents/dsm-supplier-code-of-conduct-dutch.pdf (laatst bezocht op 9 oktober 2014).

16 DSM Gedragscode voor leveranciers, p. 2.

17 Royal DSM Integrated Annual Report 2013, p. 35.

18 De precieze inwerking van factoren wordt nog onderzocht, maar positieve signalen over causaliteit komen uit recente Amerikaanse studies. Zie C. Flemmer, 'Does Corporate Social Responsibility Lead to Superior Financial Performance? A Regression Discontinuity Approach', 2013, p. 4, <http://ssrn.com/abstract=2146282> of <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2146282> (geraadpleegd op 9 oktober 2014), die op basis van haar meetgegevens noteert, onder andere, dat '[the] results imply that implementing a CSR initiative leads to an increase in shareholder value by about 1.77%'. Ander recent onderzoek is minder uitgesproken over de causale relatie, maar vindt daar wel aanwijzingen voor. Zie: T.Z. Lys, J.P. Naughton & C. Wang, 'Signaling Through Corporate Accountability Reporting', SSRN Working Paper, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2143259, 2014 (geraadpleegd op 9 oktober 2014). Deze nieuwe studies met hun empirische componenten vullen langzaam de lacune die D. Vogel, *The market for virtue*, Washington: Brookings Institution 2005, aantrof toen hij zich boog over de relatie met (grotere) winstgevendheid.

19 'Mandatory requirements', www.unilever.com/sustainable-living-2014/enhancing-livelihoods/fairness-in-the-workplace/advancing-human-rights-with-suppliers (laatst bezocht op 9 oktober 2014).

20 'Reporting on breaches', www.unilever.com/sustainable-living-2014/enhancing-livelihoods/fairness-in-the-workplace/advancing-human-rights-with-suppliers (laatst bezocht op 9 oktober 2014).

21 NRC Handelsblad, www.nrc.nl/handelsblad/van/2009/december/11/unilever-ziet-af-van-foute-palmolie-11823625 (laatst bezocht op 10 oktober 2014); volgens de krant handelde Unilever onder druk van Greenpeace.

22 *Naar een voedselbeleid* 2014, p. 26.

23 Zie www.unilever.com/sustainable-living-2014/reducing-environmental-impact/sustainable-sourcing/sustainable-palm-oil/index.aspx (geraadpleegd op 11 oktober 2014).

wensen ('investeer in alternatieve ingrediënten') dan kan dat ten koste van klanten en marktwaarde gaan. Neemt zij echter het voortouw in het articuleren van haar sociale verantwoordelijkheid, dan kan zij trends in het handelsverkeer bepalen en de verwachtingen van *stakeholders* mee vormgeven. En het loont mogelijk ook nog, in termen van winstgevendheid. In elk geval groeien de aanwijzingen dat de relatie tussen een sociaal verantwoorde manier van zakendoen en groter commercieel succes zelfs een causale zou kunnen zijn.¹⁸

Unilever heeft in het kader van haar *responsible sourcing policy* voor haar toeleveranciers *mandatory requirements* geformuleerd, waaronder de verplichting dat de onderneming wordt gedreven op een manier die duurzaamheid 'omarmt' en de belasting van het milieu vermindert:

'12. Business is conducted in a manner which embraces sustainability and reduces environmental impact Operations, sourcing, manufacture, distribution of products and the supply of services are conducted with the aim to protect and preserve the environment.'¹⁹

Hieraan gekoppeld is een systeem van verantwoording en – bij niet nakoming – remediëring:

'1. Any failure to comply with this Policy (including any failure by an employee of Unilever or anyone acting on behalf of Unilever to so comply), of which the supplier is aware, should be immediately reported to Unilever. The failure to do so will be a breach of this Responsible Sourcing Policy. [...]

4. If remediation is required, the supplier will be expected to inform Unilever and implement a corrective action plan and timeline to effectively and promptly resolve the failure.'²⁰

Door de regels heen zou men mogen verwachten dat Unilever het niet-naleven van de *requirements* als een tekortkoming ziet, die kan leiden tot ontbinding van de overeenkomst of een verplichting tot vergoeding van schade die verband houdt met haar reputatie of met haar eigen verplichtingen jegens afnemers. Zo verbrak Unilever de banden met een Indonesische leverancier van palmolie Sinar Mas wegens de schending van de *Business Partner Code* in verband met de mogelijke betrokkenheid bij illegale kap van tropisch regenwoud.²¹

Deze vertaling van de OESO-richtlijnen in contractuele rechtsverhoudingen tussen internationaal opererende bedrijven leert dat naast de mondiale ontwikkelingen die de WRR heeft geschetst – ecologische houdbaarheid, de noodzakelijke vraag naar voedsel en de volksgezondheid – ook juridische ontwikkelingen moeten worden genoemd.

De vraag rijst of deze juridische ontwikkelingen relevant zijn voor een voedselbeleid waarop de WRR het oog heeft, nu zij zich voordoen in concrete, contractuele rechtsverhoudingen die op basis van de autonomie van de ondernemingen zijn aangegaan. De indruk is dat dit wel het geval is, al was het maar omdat we te maken hebben met levensmiddelenbedrijven die, zoals de WRR zelf opmerkt, tot de groten der aarde behoren.²²

Dat betekent dat bedrijven die een bijdrage zouden kunnen leveren aan de vergroting van de voedselvoorraad en daarbij van plan zijn samen te werken met een producent in een ander land, niet alleen moeten letten op het milieu en de volksgezondheid, maar ook – minst genomen op last van de mondiaal opererende levensmiddelenbedrijven – op de risico's van – bijvoorbeeld – kinderarbeid, slavernij, steekpenningen, of betrokkenheid bij paramilitaire organisaties. Alleen al hierom is aandacht voor juridische ontwikkelingen bij de ontwikkeling van een voedselbeleid op haar plaats.

Ondernemingen die het goede voorbeeld geven, eventueel daartoe verlekt door de OESO-richtlijnen die uitnodigen verder te gaan dan wat de wet vergt, definiëren eenzijdig hun eigen maatschappelijke verantwoordelijkheid

4 Ontwikkelingen in buitencontractuele verhoudingen

Hiermee is de brug gemaakt naar juridische ontwikkelingen in buitencontractuele verhoudingen. Ondernemingen die het goede voorbeeld geven, eventueel daartoe verlekt door de OESO-richtlijnen die uitnodigen verder te gaan dan wat de wet vergt, definiëren eenzijdig hun eigen maatschappelijke verantwoordelijkheid. Zo bepaalde Unilever op eigen kracht:

'By end 2014, all the palm oil Unilever buys globally will be traceable to known sources. By 2020 we are committed to sourcing 100% sustainable palm oil from certified, traceable sources.'²³

Nu Unilever zich publiekelijk verbindt om vanaf 2020 uitsluitend palmolie van traceerbare en gecertificeerde oorsprong in te kopen, schept zij serieuze verwachtingen

naar haar *stakeholders*, maar in beginsel doet zij niet meer dan dat. Zij schept haar eigen doelen, daarbij geholpen en gestimuleerd door de internationale richtlijnen over de sociale verantwoordelijkheid van bedrijven, en maakt bij de invulling en uitvoering van haar doelen gebruik van haar handelingsvrijheid.

De vraag rijst wat te gelden heeft als een onderneming haar zelfgekozen doel niet haalt of als duidelijk is dat zij haar voornemens niet kan waarmaken. Zij heeft haar *stakeholders* dan wat uit te leggen en tegenover contractspartners schiet zij wellicht tekort. Maar zou er ook sprake kunnen zijn van schending van een buitencontractuele rechtsplicht?

De vraag rijst wat te gelden heeft als een onderneming haar zelfgekozen doel niet haalt of als duidelijk is dat zij haar voornemens niet kan waarmaken. Zou er sprake kunnen zijn van schending van een buitencontractuele rechtsplicht?

Waar het overheidsbeleid is gericht op de ontwikkeling van gedragscodes of andere instrumenten van maatschappelijk verantwoord ondernemen komt de ontwikkeling van een maatschappelijke zorgvuldigheidsnorm in beeld, die bij schending aansprakelijkheid op grond van onrechtmatige daad oplevert. Bovendien geeft de Europese regelgever voedsel aan de gedachte dat ondernemingen die zich publiekelijk committeren aan zekere codes of standaarden, en zich hieraan vervolgens niet houden, zich schuldig maken aan oneerlijke handelspraktijken.²⁴ Een sprong van maatschappelijke naar juridische verantwoordelijkheid wordt voorts gesteund door de verwijzing in allerlei codes van ondernemingen en richtlijnen van internationale organisaties en samenwerkingsverbanden, naar juridisch relevante normen, zoals de normen neergelegd in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en de mensenrechtenverdragen.²⁵ Daarbij wemelt het van richtlijnen die beschrijven wat ondernemingen zouden moeten doen, 'should do'. In de OESO-richtlijnen is bijvoorbeeld te lezen:

²⁴In particular, enterprises should: (4) continually seek to improve corporate environmental performance, at the level of the enterprise and, where appropriate, of its supply chain'.²⁶

Afgaande op de bewoordingen is de verleiding groot in zo'n richtlijn de betekenis van een rechtsplicht te lezen. Dat zou op zijn plaats kunnen zijn waar een richtlijn toevalligerwijs overeenstemt met een relevante wettelijke regel, maar hiervan in het algemeen uitgaan, zou afbreuk doen aan wat de richtlijnen beogen: verder te reiken dan wat wettelijke regels bieden. Bovendien beklemtoont richtlijn I.2 dat naleving van de richtlijnen op vrijwillige basis geschiedt en niet in rechte kan worden afgedwongen.²⁷ Daarmee krijgen bedrijven de ruimte hun eigen weg te vinden.

Het antwoord op de vraag waar het omslagpunt ligt tussen maatschappelijke en juridische verantwoordelijkheid, is niet in zijn algemeenheid te geven. Wereldwijd zijn er procedures waarin de grenzen worden verkend, met wisselend resultaat

Het antwoord op de vraag waar het omslagpunt ligt tussen maatschappelijke en juridische verantwoordelijkheid, is dus niet in zijn algemeenheid te geven. Wereldwijd zijn er procedures waarin de grenzen worden verkend, met wisselend resultaat.²⁸ Zitten bedrijven in een spagaat? Staan *stakeholders* met lege handen? Onder deze omstandigheden is er aanleiding bij het ontwikkelen van een voedselbeleid ook aandacht te besteden aan de rechtsontwikkeling. Het uitgangspunt is dat de vormgeving van de buitenwettelijke, maatschappelijke verantwoordelijkheid eerst aan de ondernemingen zelf is. Daarbij moet in het achterhoofd worden gehouden dat de mensenrechtenverdragen waaraan wordt gerefereerd, zich niet richten tot ondernemingen.²⁹ Naarmate meer en meer bedrijven zich langs dezelfde lijnen gedragen, komt de juridische verantwoordelijkheid in beeld, in de vorm van een maatschappelijke zorgvuldigheidsnorm.

Naarmate meer en meer bedrijven zich langs dezelfde lijnen gedragen, komt de juridische verantwoordelijkheid in beeld, in de vorm van een maatschappelijke zorgvuldigheidsnorm

²⁴ Art. 6 lid 2(b) van de Richtlijn 2005/29/EC van het Europees Parlement en de Raad van de Europese Unie van 11 mei 2005 betreffende oneerlijke handelspraktijken van ondernemingen jegens consumenten op de interne markt, geïmplementeerd in art. 6:193c lid 2(b) BW.

²⁵ Zoals gesuggereerd in onder meer de OECD Guidelines for Multinational Enterprises, 2011.

²⁶ OECD Guidelines for Multinational Enterprises 2011, VI.6.

²⁷ De Hoge Raad overwoog ten aanzien van een Gedragscode van de het Verbond van Verzekeraars 'berust op zelfregulering en niet kan worden aangemerkt als "recht" in de zin van art. 79 RO'.

²⁸ Zie bijvoorbeeld de procedures tegen Chiquita (zie hierna), Nestlé (kinderarbeid in de cacao-industrie in Ivoorkust en de daaraan gerelateerde kinderontvoering uit Mali), Neumann (landroof gerelateerd aan de koffie-industrie in Uganda), Coca Cola (gebruik van schaars water, milieuvontreiniging in India); zie <http://business-humanrights.org/en/corporate-legal-accountability/case-profiles/industry/agriculturefoodbeverage> (geraadpleegd op 10 oktober 2014).

²⁹ Zie nader A.G. Castermans & J.A. van der Weijde, 'Een tramlijn door Jeruzalem', AA 2010, afl. 6, p. 404-412, AA20100404. In de daarin behandelde zaak heeft het Cour d'Appel Versailles inmiddels uitspraak gedaan. Het Hof gaat uitgebreid in op het tegen Alstom ingeroepen internationale recht op grond waarvan de nederzettingenpolitiek van Israël is veroordeeld; het regardeert de Franse leveranciers van trams niet (p. 23 e.v.), Alstoms lidmaatschap van de UN Global Compact ten spijt (p. 28): http://jcpa-lecapex.org/wp-content/uploads/2013/04/decision_de_la_cour_d_appel1.pdf (geraadpleegd op 9 oktober 2014).

Het had WRR gesierd de regering voor te houden welke bijdrage zij zou kunnen leveren aan deze ontwikkeling. In de paragraaf over 'Veranderde machtsverhoudingen' schrijft de WRR:

'Het bevorderen van een ecologisch verantwoord voedselproductie en van gezondere voedingsmiddelen, vormt een maatschappelijke opgave die de inzet van bedrijven en burgers vraagt. Bedrijven en burgers nemen op dit vlak reeds uiteenlopende initiatieven. De overheid kan de initiatieven ondersteunen en stimuleren door te zorgen dat de partijen toegerust zijn met de goede informatie, door maatschappelijke verantwoordelijkheid bij bedrijven te stimuleren en eventuele beperkingen weg te nemen.'³⁰

Aansluitend, onder het kopje 'Maatschappelijke verantwoordelijkheid bedrijven stimuleren', noteert de WRR: 'Duurzamer geproduceerd en gezonder voedsel vraagt om aanpassingen binnen het bedrijfsleven',³¹ om vervolgens de facilitering van de private sector aan te wijzen als een belangrijke rijkszaak.

Zonder iets te willen afdoen aan de relevantie van de hier door de WRR opgebrachte punten, vraagt een voedselbeleid volgens ons om meer: inzicht in de verhouding tussen maatschappelijke en juridische verantwoordelijkheid van ondernemingen jegens hun omgeving, waarna de regering gedachten hadden kunnen worden aangereikt over de invloed van het recht op de wijze waarop voedsel wordt geproduceerd en verhandeld.

De stilte van de WRR op dit vlak klemmt te meer nu in de Nederlandse jurisprudentie codes een rol blijken te kunnen spelen die verder strekt dan hiervoor aangeduid

5 Van code naar recht: de invulling van privacybescherming in de Achmea-zaak

De stilte van de WRR op dit vlak klemmt te meer nu in de Nederlandse jurisprudentie codes een rol blijken te kunnen spelen die verder strekt dan hiervoor aangeduid. Tot voor kort was hét voorbeeld van de invloed van een code op de rechtsontwikkeling vooral een negatieve. Voor het antwoord op de vraag of het bestuur van ABN AMRO Holding N.V. bij de verkoop van het bedrijfsonderdeel LaSalle de algemene vergadering van aandeelhouders diende te consulteren – ook al voorzagen de statuten van de Holding en de wet geen van beide in een goedkeurings- of consultatierecht van de algemene vergadering van aandeelhouders – bleek de Nederlandse *corporate*

governance code van belang. De Hoge Raad oordeelde dat 'de in Nederland heersende algemene rechtsovertuiging zoals deze onder meer tot uiting komt in de Nederlandse *corporate governance code*' niet voorschreef dat een rol voor de algemene vergadering van aandeelhouders was weggelegd.³² Uit het arrest bleek dus dat wat *niet* in de code staat, een aanwijzing is voor wat het recht niet meebrengt.

Is het omgekeerde ook waar? Is wat *wel* in de code staat, een aanwijzing voor wat rechtens is? Dat kan, zo blijkt uit een zaak waarin verzekeraar Interpolis een onderzoeksbureau inschakelde voor een persoonlijk onderzoek naar een verzekerde. Interpolis had die verzekerde een uitkering gedaan uit hoofde van een arbeidsongeschiktheidsverzekering. De verzekerde was gevraagd informatie te verstrekken en een dagboek bij te houden. Voorts is hij in september 2006 gedurende acht dagen geobserveerd. Er zijn videobeelden gemaakt. Het onderzoeksbureau kwam tot de conclusie dat de verzekerde bewust onjuiste informatie aan Interpolis had verstrekt. Hierop beëindigde Interpolis de arbeidsongeschiktheidsuitkering. Interpolis vorderde terugbetaling van de gedane uitkeringen alsmede betaling van de kosten met betrekking tot het onderzoeksrapport.

In de procedure die volgt, speelt de Gedragscode Persoonlijk Onderzoek van het Verbond van Verzekeraars een belangrijke rol. Die Gedragscode is opgesteld om personen naar wie een persoonlijk onderzoek wordt ingesteld te beschermen tegen onnodige inbreuken op de persoonlijke levenssfeer en om de gedragingen van verzekeringsmaatschappijen op dit gebied toetsbaar te maken.³³ Het Gerechtshof 's-Hertogenbosch vat samen:

'De gedragscode is gebaseerd op het beginsel van proportionaliteit, dat noopt tot een zorgvuldige afweging tussen de diverse belangen die dit onderzoek indiceren en de mate waarin er sprake kan zijn dat de persoonlijke levenssfeer van betrokkene wordt geraakt, en van subsidiariteit, dat de verzekeraar stelt voor de beoordeling of persoonlijk onderzoek het enige hem ter beschikking staande middel is, dan wel er andere mogelijkheden van onderzoek zijn die tot hetzelfde resultaat kunnen leiden zonder dat daarbij de persoonlijke levenssfeer van betrokkene wordt geraakt, in welk geval de verzekeraar van het doen van persoonlijk onderzoek dient af te zien. Dit laatste brengt mee dat er eerst plaats is voor het instellen van een persoonlijk onderzoek als er sprake is van een structureel weigeren van een verzekerde om medewerking te verlenen aan de behandeling van de schademelding.'³⁴

Vervolgens gaat het hof ervan uit dat Interpolis met het onderzoek inbreuk gemaakt op het recht van de verzekerde op eerbiediging van zijn persoonlijke levenssfeer. Dit levert in beginsel een onrechtmatige daad op, maar

30 Naar een voedselbeleid 2014, p. 144.

31 Naar een voedselbeleid 2014, p. 144.

32 HR 13 juli 2007, ECLI: NL:HR:2007:BA7972, NJ 2007/434 m.nt. J.M.M. Maeijer, r.o. 4.4. De Hoge Raad vervolgde: 'In het bijzonder de in het handelsverkeer vereiste rechtszekerheid verzet zich ertegen dat bij het ontbreken van een wettelijke of statutaire regeling de algemene vergadering van aandeelhouders zodanig verstrekende bevoegdheden zouden toekomen enkel op grond van regels van ongeschreven recht, die afhankelijk van de omstandigheden van het concrete geval toepassing zouden moeten vinden.'

33 Waarover: J.H. Wansink, 'De gedragscode persoonlijk onderzoek', *Het Verzekerings-Archief* 1998, afl. 2, p. 52-55; R.M.J.T. van Dort, 'Privacy-onderzoek in de letselpraktijk: Slachtoffer of verdachte?', *Het Verzekerings-Archief* 2000, afl. 1/2, p. 5-11; R.Ph. Elzas, 'Privacybescherming: verbod tot observeren', *AV&S* 2000, p. 18-21.

34 Hof 's-Hertogenbosch 4 september 2012, ECLI: NL:GHSHE:2012:BX9465, r.o. 6.

de aanwezigheid van een rechtvaardigheidsgrond kan aan een dergelijke inbreuk het onrechtmatige karakter ontnemen. Of zo'n rechtvaardigingsgrond zich voordoet, kan volgens het hof slechts worden beoordeeld in het licht van de omstandigheden van het geval, door tegen elkaar af te wegen enerzijds de ernst van de inbreuk op het recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer en anderzijds de belangen die met de inbreukmakende handelingen redelijkerwijs kunnen worden gediend. Dit is precies de afweging waarop de Gedragscode is gebaseerd, aldus het hof, overwegend dat daarin:

'derhalve de vorenbedoelde afweging geacht moet worden al een belangrijke belichaming te hebben gevonden'.³⁵

De criteria die de Gedragscode biedt, worden nauwkeurig getoetst. Interpolis blijkt te snel naar het onderzoeksmiddel te hebben gegrepen. De conclusie is dan ook dat Interpolis onrechtmatig jegens de verzekerde heeft gehandeld. De vraag rijst of zij zich op het onrechtmatig verkregen bewijs mag beroepen. Het antwoord luidt ontkennend:

'Het hof acht in het onderhavige geval opnieuw van belang dat het hier gaat om schending van een door het Verbond van Verzekeraars voor haar leden opgestelde gedragscode, die voor het instellen van het persoonlijk onderzoek een toetsingskader beoogt te bieden. Het strookt – ook in een geval als het onderhavige waarin de ernst van de inbreuk op de persoonlijke levenssfeer gering is – niet met het doel van deze zelfregulering een verzekeraar die deze gedragscode schendt te belonen door het onrechtmatig door haar verkregen bewijs tot haar voordeel te laten strekken. Bij de beoordeling van de toelaatbaarheid van het bewijs acht het hof voorts van belang dat Interpolis, voor zover in dit geding gebleken, onvoldoende alternatieve wijzen van informatieverzameling heeft benut om te bezien of haar gestelde vermoeden van fraude ontkracht kon worden en voorts dat niet gezegd kan worden dat [verzekerde] door zijn opstelling de onoorbare wijze van bewijsgaring heeft uitgelokt of in de hand gewerkt'.³⁶

Tussen de regels door is te lezen dat het hof niet alleen de gedragscode in zijn beoordeling betreft. De code is een 'belangrijke belichaming' van de te maken afweging. De code is dus niet per se doorslaggevend. Niet alleen de schending van de code acht het hof van belang, maar ook – 'voorts' – het onbenut laten van alternatieve wijzen van informatieverzameling.

Tussen de regels door is te lezen dat het hof niet alleen de gedragscode in zijn beoordeling betreft. De code is een 'belangrijke belichaming' van de te maken afweging. De code is dus niet per se doorslaggevend

Deze nuancerings ontbreken in het arrest van de Hoge Raad:

'Blijkens de inleiding [van de Gedragscode] is beoogd in de Gedragscode aan te sluiten bij bestaande wetgeving op het gebied van privacy, zoals de Wet bescherming persoonsgegevens en wetgeving over het (heimelijk) gebruik van camera's. Gelet op inhoud en opzet van de Gedragscode, kan tot uitgangspunt worden genomen dat indien een verzekeraar in strijd met de code handelt, sprake is van een ongerechtvaardigde en derhalve onrechtmatige inbreuk op de persoonlijke levenssfeer van de verzekerde'.³⁷

Met betrekking tot de betekenis van de gedragscode gaat de Hoge Raad verder dan het hof. Dat is alleen al opmerkelijk, omdat volgens hem de rechtsklacht van Interpolis was gericht tegen de beslissing van het hof dat schending van de Gedragscode meebrengt dat het met het onderzoek verkregen bewijs als onrechtmatig verkregen moet worden aangemerkt en buiten beschouwing dient te worden gelaten. De Hoge Raad had kunnen volstaan met de overweging dat de motivering van het hof niet louter was gebaseerd op schending van de code.³⁸

De Hoge Raad hanteert als uitgangspunt dat schending van de Gedragscode een ongerechtvaardigde inbreuk op de privacy oplevert

Hij hanteert dus als uitgangspunt dat schending van de Gedragscode een ongerechtvaardigde inbreuk op de privacy oplevert.³⁹ Terecht wijzen Lubbers en Oskam op andere regels uit de Gedragscode, die minder of geen betrekking hebben op de beslissing om persoonlijk onderzoek te starten, zoals het achteraf informeren van de verzekerde over het verrichte onderzoek. Wat is bijvoorbeeld de consequentie indien de verzekeraar in strijd met de Gedragscode de benadeelde niet achteraf over het verrichte onderzoek informeert? Zij menen dat er dan geen sprake is van een onrechtmatige inbreuk op de persoonlijke levenssfeer van betrokkene.⁴⁰

De benadering van de Hoge Raad leent zich niet voor toepassing op gedragscodes in de context van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Daarvoor is de wereld gewoonweg te complex

35 Hof 's-Hertogenbosch 4 september 2012, ECLI: NL:GHSHE:2012:BX9465, r.o. 34.

36 Hof 's-Hertogenbosch 4 september 2012, ECLI: NL:GHSHE:2012:BX9465, r.o. 36.

37 HR 18 april 2014, ECLI: NL:HR:2014:942, r.o. 5.2.1.

38 Hetzelfde geldt voor de overwegingen over de vraag of Interpolis zich kon beroepen op onrechtmatig verkregen bewijs (r.o. 5.4.2). De Raad had simpelweg kunnen verwijzen naar de genuanceerde benadering van het hof. Nu dreigt het risico dat het arrest te ruim wordt uitgelegd. Zie bijvoorbeeld R.D. Leen in haar noot onder het arrest in *JIN* 2014, 113: 'Als bijkomende omstandigheid [voldoende om het bewijs buiten beschouwing te laten] is volgens de Hoge Raad in het onderhavige geschil met name van belang de omstandigheid dat de verzekeraar in strijd heeft gehandeld met een gedragscode die door verzekeraars zelf is opgesteld'.

39 Vergelijk Rb. Amsterdam 2 januari 2014, ECLI:NL:RBAMS:2014:10, RAV 2014/36, r.o. 4.8: 'Op grond van het bovenstaande stelt de rechtbank vast dat het Persoonlijk onderzoek niet voldoet aan de Gedragscode, zowel omdat niet is voldaan aan de in die code genoemde aanleidingen (zie 4.5) en omdat het onderzoek niet is verricht met in achtname van het subsidiariteitsbeginsel. De uitvoering van het Persoonlijk onderzoek heeft inbreuk gemaakt op verzoeksters recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer'; Rb. Noord-Holland 26 juni 2014, ECLI:NL:RBNHO:2014:5555, *Prg.* 2014/194 'Op grond van het voorgaande kon op grond van de Gedragscode Persoonlijk Onderzoek een persoonlijk onderzoek worden ingesteld'; de gedragscode vormt aldus hét juridisch kader.

40 M.H.J. Lubbers & P. Oskam, annotatie bij HR 18 april 2014, ECLI:NL:HR:2014:942, *JA* 2014/65.

De benadering van de Hoge Raad leent zich niet voor toepassing op gedragscodes in de context van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Daarvoor is de wereld gewoonweg te complex. Neem bananenbedrijf Chiquita. De onderneming werd in 1995 geconfronteerd met de dreiging van de 'United Defense Forces of Colombia', die verantwoordelijk werden gehouden voor het bombarderen van Chiquita's bedrijven in Colombia en voor het neerschieten van zeventien medewerkers op een modderig voetbalveldje. Om haar medewerkers te beschermen, betaalde Chiquita van 1997 tot 2004 meer dan \$ 1.700.000 aan die paramilitaire organisatie.⁴¹ In 2003 deed het bedrijf in de Verenigde Staten aangifte van haar eigen betalingen, omdat die betalingen in strijd waren met Amerikaanse wetgeving. Zij werd voor die betalingen strafrechtelijk vervolgd. Meer dan 4000 slachtoffers van de Colombiaanse – inmiddels tot terroristische organisatie omgedoopte – paramilitaire groep stelden Chiquita civielrechtelijk aansprakelijk.⁴²

Ondertussen zijn onder de vigeur van de Global Compact van de Verenigde Naties Food and Agriculture Business Principles ontwikkeld, met beginselen als:

'Principle 2: Be Environmentally responsible

Businesses should support sustainable intensification of food systems to meet global needs by managing agriculture, livestock, fisheries and forestry responsibly. They should protect and enhance the environment and use natural resources efficiently and optimally. [...]

Principle 5: Encourage Good Governance and Accountability

Businesses should behave legally and responsibly by respecting land and natural resource rights, avoiding corruption, being transparent about activities and recognizing their impacts.⁴³

Chiquita heeft voor haar eigen onderneming een *Code of Conduct* opgesteld waarin een beslismodel is opgenomen met uitwerkingen voor verschillende situaties, die als leidraad moet dienen bij het beantwoorden van lastige vragen als: hoe organiseren wij de veiligheid van onze medewerkers in Colombia en op welk moment moeten wij de bedrijven in Colombia stoppen?⁴⁴ Deze *Code* laat zien dat niet alles in zo'n leidraad te vangen is, met name niet de beslissingen die de *board of directors* (en de *legal department*) moeten nemen in het geval van afpersing door een terreurgroep. Maar voor zeer veel uiteenlopende situaties die de organisatie betreffen kan personeel in de overzichtelijke *Code* te rade gaan.

Dergelijke beginselen en codes lenen zich niet voor een één-op-één-vertaling van schending van de eigen code in civielrechtelijke aansprakelijkheid, zeker niet in een tijd

waarin het belangrijk is ondernemingen aan te moedigen na te denken over de gevolgen van hun beslissingen en te handelen naar gelang de bevindingen. Het is daarom zaak geen genoeg te nemen met de enkele schending van enigerlei code, maar na te gaan of er andere omstandigheden zijn die de handeling onrechtmatig maken.

Het is zaak geen genoeg te nemen met de enkele schending van enigerlei code, maar na te gaan of er andere omstandigheden zijn die de handeling onrechtmatig maken

6 De bijdrage van juristen

Volgens de WRR is een nieuw voedselbeleid niet langer louter de aangelegenheid van het voormalige ministerie van Landbouw, nu: Economische Zaken. Er is tegenspel nodig, om een zorgvuldige afweging van waarden en belangen mogelijk te maken. De WRR schrijft:

'Historisch gezien bestaat er een sterke band tussen het voormalige ministerie van Landbouw (nu het ministerie van Economische Zaken), de kennisinstellingen en de sector. Deze hechte samenwerking leidde tot een sterke focus op productiviteitsstijging en export, waardoor andere waarden en belangen en andere opvattingen over voedsel moeilijk voet aan de grond kregen binnen het beleid.'⁴⁵

De WRR heeft gelijk dat tegenspel nodig is, waarbij aandacht is voor de verantwoordelijkheid van ondernemingen jegens hun omgeving – en niet alleen de noden van het agrarisch grootbedrijf in Nederland, maar ook de belangen van kleine boeren en de lokale gemeenschappen.

Wij bevelen aan van juristen tegenspel te vragen, om overwegingen van rechtvaardigheid te kunnen betrekken in de afweging van de belangen van de voedselvoorziening, volksgezondheid en milieu. Dat vergt kennis van mondiale, juridische ontwikkelingen

Wij bevelen aan ook van juristen tegenspel te vragen, om overwegingen van rechtvaardigheid te kunnen betrekken in de afweging van de

41 A.T. Lawrence & J. Weber, *Business and Society; Stakeholders, Ethics, Public Policy*, New York: McGraw Hill International Edition 2014, p. 88-89.

42 Een deel van de claim, voor zover gebaseerd op de 'Alien Tort Statute' is inmiddels afgewezen, omdat de federale rechter (Southern District of Florida) zich niet bevoegd acht; The United States Court of Appeals for the eleventh circuit, 24 juli 2014, case nr. 12-14898.

43 Zie www.unglobalcompact.org/Issues/Environment/food_agriculture_business_principles.html (geraadpleegd op 11 oktober 2014).

44 Zie www.chiquita.com/Code-of-Conduct-PDF/ChiquitaCode-FINAL-EN.aspx, p. 11 (geraadpleegd op 11 oktober 2014).

45 Naar een voedselbeleid 2014, p. 140.

belangen van de voedselvoorziening, volksgezondheid en milieu. Dat vergt kennis van mondiale, juridische ontwikkelingen. Wie zich bezighoudt met voedselbeleid, moet weten dat grote marktpartijen strenge eisen stellen aan de partners in de voedselketen, om niet betrokken te raken bij mensenrechtenschendingen en milieuverontreiniging. Voorts moet hij een inschatting kunnen maken van het moment waarop maatschappelijke verantwoordelijkheid verandert in juridische verantwoordelijkheid en welke rol gedragscodes in deze context spelen.

Bedrijfsjuristen en andere adviseurs weten dat natuurlijk ook wel. Zij spelen in op de ontwikkelingen en zetten zich aan nieuwe contracten en codes. Toch verwachten zij ook initiatieven van de overheid, zo bleek tijdens een bijeenkomst van de International Bar Association, getiteld 'The CSR Lawyer: Corporate Social Responsibility as an Emerging Field of the Legal Profession', op 18 en 19 september 2014 te Londen. Men verwacht een groei van het aantal *hard rules* op het terrein van maatschappelijk verantwoord

ondernemen, regels die voorschrijven hoe ondernemingen zich op tal van sociale gebieden moeten gedragen.

Voor de afstemming van de verwachtingen was het goed geweest als de WRR de juridische determinanten van een nieuw voedselbeleid had onderzocht

De vraag is of deze verwachting gerechtvaardigd is. Een andere vraag is of een ontwikkeling naar *hard rules* per se nodig is. Het recht ontwikkelt zich immers al, mede ingegeven door de contracten en de codes van de betrokken ondernemingen, door het werk van de bedrijfsjuristen en andere adviseurs op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Voor de afstemming van de verwachtingen was het goed geweest als de WRR de juridische determinanten van een nieuw voedselbeleid had onderzocht.
